

Zef Noka

JOACHIM VADIAN

**EVROPA JUGLINDORE DHE
SHQIPTARËT**

ZEF NOKA

**JOACHIM VADIAN
EVROPA JUGLINDORE DHE
SHQIPTARËT**

albanisches
institut

St. Gallen, 2025

ZEF NOKA

**JOACHIM VADIAN- EVROPA
JUGLINDORE DHE SHQIPTARËT**

Albanisches Institut
www.albanisches-institut.ch
St. Gallen, 2025

PËRMBAJTJA

Abstrakt	7
Parahyrje	9
Monumenti i Vadian.....	16
Jeta dhe vepra e Vadianit	17
Trashëgimia e Vadianit	20
Epitome trium terrae partium	22
Evropa Juglindore në Epitome	29
a) <i>Moesia Superior (Mezia e Epërme)</i>	32
b) <i>Moesia Inferior (Mezia e Poshtme)</i>	34
c) <i>Thracia (Trakia)</i>	36
d) <i>Macedonia (Magedonia)</i>	44
e) <i>Epirus (Epiri)</i>	51
f) <i>Dalmatia</i>	53
g) <i>Illyris, Liburnia, Istria</i>	57
Përfundim	60
Summary	63
1. Shtojcë.....	67

Abstrakt

Joachim Vadian, në të vërtetë Joachim von Watt, lindi më 29 nëntor 1484 në St. Gallen, Zvicër, dhe ndërroi jetë më 6 prill 1551. Ai ishte një shkencëtar i shquar, humanist, mjek dhe reformator i kohës së Rilindjes (renesancës). Joachim Vadian ka studiuar në Vjenë dhe ka qenë për një kohë edhe profesor. Në Vjenë, ai jo vetëm që zhvilloi interesin për mjekësinë, por edhe për shkencat humaniste. Universiteti i Vjenës ishte një qendër e rëndësishme për studimet humaniste në kohën e tij (fillim-mes të shekullit XVI), dhe Vadian përfitoi nga ky mjedis. Këto përvoja formuan zhvillimin intelektual të Vadianit dhe kontribuan në karrierën e tij më vonë si shkencëtar, mjek, humanist dhe reformator. Si një humanist, Vadian ishte një mbrojtës i arsimit klasik dhe ka kontribuar në shpërndarjen e ideve humaniste në qytetin e tij të lindjes, St. Gallen, Zvicër. Ai u zgjodh kryebashkiak i St. Gallen në vitin 1526 dhe

luahti një rol të rëndësishëm në përhapjen e Reformës protestante në këtë rajon. Joachim Vadian gjithashtu ka vepruar si shkrimtar, duke shkruar poezi, vepra historike dhe shkrime mjekësore. Vadian ka lënë një trashëgimi të pazëvendësueshme nga koha e tij. Në kuadër të kësaj trashëgimie kemi edhe veprën e tij të rëndësishme “*Epitome trium terrae partium*” që flet për gjeografinë biblike, për Evropën Juglindore dhe vendbanimet shqiptare.

Fjalë kyçe:

Marrëdhëniet shqiptare-zvicerane, Epitome trium terrae partium, Joachim Vadian, Gjeografia Biblike, Moesia Superior (Mezia e Epërme), Moesia Inferior (Mezia e Poshtme), Mecedonia (Magedonia) Epirus (Epiri), Dardania, Iliria, Buthrotum, Acroceraunia (Malet Ceraunike, Mali i Kanalit), Elyma (Vlorë), Apolonia, Dyrrachium (Durrësi) dhe Scardona (Shkodër), Shën Pali dhe përhapja e Krishterimit (Romakëve 15).

Parahyrje

Në fund të shekullit të 15-të, pelegrinët evropianë udhëtonin në vendet e shenjta si Jerusalemi, Roma dhe Santiago de Compostela. Në këto pelegrinazhe morën pjesë edhe qytetarë të begatë nga qytetet gjermane dhe zvicerane, veçanërisht në Tokën e Shenjtë të Jerusalemit. Disa prej këtyre pelegrinëve shkruanin raporte pelegrinazhi që përmendnin edhe Shqipërinë. Ata udhëtuan me anije përgjatë bregdetit shqiptar dhe raportuan për këtë. Një tregim i tillë vjen nga Hans Bernard von Eptingen, një fisnik gjermano-zviceran që udhëtoi në vitin 1460 me anijen e Dukës Otto II von *Pfalz-Mosbach*.¹ Në raportin e tij ai përshkruan përshtypjet e tij gjatë lundrimit përgjatë gjirit të Vlorës, ku tregon për malet, një ujëvarë dhe flakët që digjeshin në majë të një mali.² Një tjetër pelegrin, *Felix Fabri*, që po kthehej me

¹ Noel MALCOLM, *Rebelët, besimtarët, të mbijetuarit*, Studime mbi historinë e shqiptarëve, Prishtinë, 2020, fq. 21, 24, 58 v.

²Po aty fq. 59.

anije nga udhëtimi i tij në Tokën e Shenjtë në vitin 1483 përshkruan se si anija nuk ishte në gjendje të vazhdonte lundrimin para Krishtlindjeve për shkak të shkëmbinjve nënujorë në bregdetin shqiptar dhe pse ata nuk ishin në gjendje të shkonin në një port të sigurt në Shqipëri pasi osmanët kishin nën kontroll zonën. Më vonë, kur bashkatdhetari i tij *Johanes Schürpf* nga Lucerni mbërrinë në Korfuz, duke u kthyer nga pelegrinazhi, ai ishte këshillua të shmangte rrugën e drejtpërdrejtë për në Shqipëri, pasi bregdeti ishte i populluar nga osmanët dhe i rrezikshëm.³

Pas 25 vitesh rezistencë kundër Perandorisë Osmane nën udhëheqjen e heroit të famshëm kombëtar Gjergj Kastrioti-Skënderbeu, i cili vdiq në vitin 1468, shumë familje shqiptare u larguan në shtetet italiane. Disa prej tyre më vonë u treguan se ishin udhëheqës të talentuar ushtarakë, ushtarë dhe luftuan për Papën dhe republikat e tjera italiane. Gati një shekull më

³ Po aty fq. 68.

vonë, dy familjet e famshme fisnike shqiptare Bruti dhe Bruni⁴ hynë në shërbim të luftës kundër Perandorisë Osmane dhe dhanë një kontribut të rëndësishëm edhe si ndërmjetësues.

Nga fundi i shekullit të 16-të, në vitin 1596, Antonio Bruni, një shqiptar, shkroi një traktat mbi "*Bejlerbejlikun e Rumelisë*". Antonio ishte një përfaqësues i respektuar i familjes fisnike Bruni dhe kishte njohuri të gjera për Perandorinë Osmane, veçanërisht për territoret evropiane dhe shqiptare. Pikëpamja e tij për perandorinë ishte unike, sepse ai e shikonte atë nga këndvështrimi i një intelektualit shqiptar që kishte doktoruar në drejtësi në vitin 1586.⁵ Ky raport apo traktat i Antonio Brunit është jashtëzakonisht interesant sepse ndryshon nga raportet e zakonshme të shkruara nga diplomatët dhe udhëtarët

⁴ Noel MALCOLM, Angjentë perandorak, Një familje shqiptare në botën mesdhetare të shekullit gjashtëmbëdhjetë, Tiranë 2016.

⁵ MALCOLM, Angjentë perandorak, fq. 298.

perëndimorë për Perandorinë Osmane të kësaj periudhe.⁶

Në shekullin e 16-të, kardinali Cinzio Aldobrandini dhe rrethi i tij u interesuan për një revoltë të mundshme në Ballkan dhe në viset shqiptare të Perandorisë Osmane. Sekretari i Cinzios, Angelo Ingegrin, ishte informuar se Antonio Bruni kishte njohuri të gjera për këtë temë. Bruni ishte një figurë e rëndësishme, ekspertiza e të cilit për këtë qëllim vlerësohej shumë. Në këtë kohë Brunin e kërkonte edhe Lazaro Soranzo, i cili shkroi librin "*L'Ottomanno*" në vitin 1596 dhe për librin e tij mori nga Antonio informacione të ndryshme për zonat e pushtuara të Evropës nga Perandoria Osmane. Dy traktatet e para të Brunit mbi Perandorinë Osmane dhe Rumelinë, të cilat Soranzo dhe Ingegrin i përdorën dhe ia dërguan kardinalit Cinzio, nuk ekzistojnë më. Ka vetëm dy kopje të mëvonshme të tij nga viti 1598.⁷

⁶⁶ MALCOLM, Rebelët, besimtarët, të mbijetuarit, fq. 97.

⁷ Noel MALCOLM, Rebelët, besimtarët, të mbijetuarit, fq. 97 v.

Antonio Bruni, në raportin e tij të asaj kohe, theksoi rrezikun e inkurajimit të shqiptarëve të krishterë për t'u ngritur për një rezistencë të pashpresë. Kjo mund të çojë në humbje edhe më të mëdha, pasi shqiptarët tashmë janë në një situatë të vështirë dhe janë nën presionin e shtuar të Perandorisë Osmane. Pa mbështetje nga jashtë do të jetë shumë e vështirë të ruhet qëndresa e tyre, gjykonte ai.⁸ Kjo përfundimisht mund t'i detyronte ata të pranonin paqen me Perandorinë Osmane në kushte jashtëzakonisht të pafavorshme.⁹ Bruni ishte i vetëdijshëm për rrezikun që përbënin shpresat joreale që ushqeheshin pa ndihmën e jashtme dhe se, sa të rënda mund të ishin pasojat për shqiptarët e krishterë. Në këtë kontekst ai shkruan: "*Unë e di se sunduesit [e krishterë] nuk mund të mashtrohen nëse nuk duan të mashtrohen*".¹⁰ Bruni e kishte fjalën për një nga kryengritjet e

⁸ Po aty, fq. 124

⁹ Po aty.

¹⁰ Po aty, fq. 125.

fundit e nxitur nga premtimet e rreme, e cila kishte një pasojë serioze për shqiptarët e krishterë.

Vlen të theksohet se traktati i Brunit është shkruar rreth 50 vjet pas botimit të veprës së Vadianit "*Epitome*". Prandaj, informacioni i Antonio Brunit mund të jetë një shtesë e vlefshme për rajonet e paraqitura nga Vadian në librin e tij.

Në traktatin e Brunit përshkruhet se Bejlerbejllëku i Rumelisë është i banuar nga popuj të ndryshëm me gjuhë dhe fe të ndryshme. Të krishterët përbëjnë shumicën në krahasim me myslimanët. Për shkak të ndarjes midis të krishterëve ortodoksë dhe katolikë, konkurrencës midis kishave dhe injorancës së shumë prelatëve të krishterë, shumë të krishterë, megjithëse mbajnë emra të krishterë, dinë pak për besimin e tyre. Bruni përshkruan edhe shqiptarët që jetojnë në rajonetë ndryshme si Epiri, Dardania, Maqedonia, Iliria e deri në Peloponez në Greqi.¹¹

¹¹ Traktatin e plotë të Antonio Brunite gjeni te libri i MALCOLM, Rebelët, besimtarët, të mbijetuarit (engl. Rebels, Believers, Survivors), fq. 97-130.

Duhet theksuar se përsa Vadiani e kalonte kohën në Vjenë, ai kishte qasje në informacione bashkëkohore për Evropën Juglindore dhe shqiptarët në veçanti. Kjo ishte për shkak jo vetëm të interesit politik të Vjenës në atë kohë, por edhe të udhëtimeve dhe kontakteve të shumta të Vadianit me personalitete të ndryshme.

Rreth 10 vjet më parë, Albert Ramaj, bashkdrejtues në Albanisches Institut (Institutin Shqiptar),¹² bëri një zbulim interesant se kjo figurë e shquar jo vetëm kishte një ndikim të qëndrueshëm në pamjen e St. Gallenit, por kishte edhe njohje në një nga veprat e tij për rajonet e banuara nga shqiptarë në Evropën Juglindore.

Për këtë arsye, ky studimpërshtatet në kuadrin e kërkimor të Institutit Shqiptar (Albanisches Institut), i cili që në fillim të themelimit ka vënë në fokus të veçantë marrëdhëniet zvicerane-shqiptare.

¹² www.albanisches-institut.ch (St. Gallen, 12. 06. 2020)

Monumenti i Vadian

Kushdo që jeton në St. Gallen (Zvicer) ose e viziton qytetin do të gjejë një statujë mbresëlënëse bronzi në sheshin e tregut (Marktplatz) në St. Gallen, që paraqet një figurë imponuese 3,75 metra të lartë. Kjo statujë është e Joachim von Watt - i njohur më mirë si Vadian. Ai jo vetëm që përdoret sot si një vend takimi dhe vend i njohur për të qëndruar për banorët dhe vizitorët e qytetit, por është gjithashtu i lidhur ngushtë me historinë e St. Gallen-it, siç tregojnë në mënyrë mbresëlënëse Vadianplatz, Biblioteka Kantonale Vadiana St. Gallen.

St. Gallen ka gjithashtu një popullsi të larmishme, duke përfshirë emigrantë dhe emigrante, të cilët shpesh frekuentojnë sheshin përreth Monumentit Vadian. Mes tyre ka edhe shqiptarë të shumtë. Ata nuk dini asgjë për këtë personalitet që ka jetuar dhe punuar në St. Gallen 500 viteve më parë.

Jeta dhe vepra e Vadianit

Përpara se t'i drejtohem pyetjes qendrore të këtij artikulli, është e një rëndësie të madhe që të njihemi me historinë e jetës së Vadianit. Kjo është veçanërisht e rëndësishme pasi ky artikull do të publikohet në gjermanisht dhe shqip. Në këtë ese unë do të përpiqem të paraqes sfondin dhe kontekstin e pyetjes së ngritur këtu sa më qartë dhe sa më të kuptueshme që të jetë e mundur për lexuesit gjermanishtfolës dhe shqipfolës. Prandaj këtu ka nevojë për përfshirjen e një përmbledhje të biografisë së Vadianit.

Joachim von Watt lindi më 29 nëntor 1484 (ose ndoshta më 1 dhjetor 1483) në një familje tregtare në St. Gallen. Prindërit e tij ishin Lienhard von Watt dhe Magdalena Thalmann. Vadian vdiq më 6 prill 1551.

Ai ndoqi shkollën latine në vendlindjen e tij në St. Gallen. Më pas u regjistrua në Universitetin e Vjenës në semestrin dimëror të vitit 1501/1502 dhe u pranua në regjistrin e fakultetit artistik. Atje

ai studioi te personalitetet të shquara si Konrad Celtis, Johannes Cuspinian dhe Georg Tannstetter. Në vjeshtën e vitit 1508 ai mori gradën akademike të magjistraturës në Vjenë. Nga viti akademik 1511/1512 ai punoi si ligjërues në universitet dhe madje mbajti detyrën e rektorit në vitin akademik 1516-1517. Për më tepër, nga viti 1516 ai ishte profesor i poetikës në *Collegium poetarum*. Në vitin 1514 ai mori detyrën e zëvendëskancelarit të universitetit dhe ishte anëtar i *Consilium facultatis* të paktën në 1515/16. Ai kishte qenë anëtar i *Collegium ducale* që nga viti 1514. Në të njëjtin vit, 1514, ai mbajti, ndër të tjera, një leksion për Pomponius Mela-n. Më 12 mars 1514, ai u kurorëzua poet laureat nga perandori Maksimilian I në Linz. Më në fund, Vadiani përfundoi studimet e tij mjekësore me një doktoraturë në vitin 1517.¹³

¹³ ALBERT SCHIRRMEISTER, Vadian (Vadianus, von Watt), Joachim, në: *Deutscher Humanismus 1480-1520*, Verfasserlexikon, Band 2, L-Z, Berlin 2009, 1178-1238, këtu fq. 1178.

Gjatë studimeve ai ndryshoi emrin në *Vadianus* për të shprehur pasionin e tij për gjuhën latine dhe humanizmin. Prandaj ai shpesh quhet Joachim Vadian. Leksionet e tij në Vjenë rezultuan në botime të ndryshme, veçanërisht botime e komentuara për shkrimtarët antikë, duke përfshirë edhe një botim për gjeografin romak Pomponius Mela në vitin 1518.¹⁴

Në 1518, Vadian mbaroi punën e tij në universitet dhe u kthye në St. Gallen për t'i shërbyer vendlindjes së tij. Pas këtij vendimi, në muajin dhjetor ai bëri udhëtimin të fundit të madh në Evropën Lindore e Qendrore. Ai udhëtoi përmes Leipzig, Posen, Breslau dhe Krakov dhe arriti përsëri në Vjenë pas pothuajse tre muajsh, nga fundi i shkurtit 1519. Prej aty u kthye në St. Gallen në fund të majit 1519. Gjatë epidemisë së murtajes të viteve 1506/1507 ai qëndroi në Villach, ku punoi si mësues dhe prej andej bëri udhëtimin e

¹⁴ Joachim Vadian, Historisches Lektin der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/012383/2013-11-19/> (16. 10. 2021).

tij të parë në Itali. Gjatë këtij udhëtimi ai vizitoi qytete si Venecia, Trieste, Udine dhe Padova, ku u takua me Mauritius Hybernicus.¹⁵

Trashëgimia e Vadianit

Shumica e librave të shtypur të Vadianit janë të kohës kur ai studioi në Vjenë. Gjatë jetës së tij, shumë nga shkrimet e tij nga koha e tij në St. Gallen mbetën të pabotuara dhe shpesh ato nuk ishin të destinuara për publikim.¹⁶ Ai ishte humanist, doktor dhe studiues, si dhe kryetar bashkie dhe reformator në qytetin e St. Gallenit. Ai la pas një trashëgimi të larmishme dhe të pasur. Veprat e tij përfshijnë poezi,¹⁷ fjalime,¹⁸ historiografi,¹⁹ gjeografi,²⁰ teologji,²¹ mjekësi²² dhe letra.²³

¹⁵SCHIRRMEISTER, Vadian... fq. 1178-1179.

¹⁶Po aty, fq. 1185.

¹⁷Po aty, fq. 1186 v.

¹⁸Po aty, fq. 1197 v.

¹⁹Po aty, fq. 1200 v.

²⁰Po aty, fq. 1206 v.

²¹Po aty, fq. 1212 v.

²²Po aty, fq. 1217 v.

²³Po aty, fq. 1228 v.

Gjatë kohës së tij në Vjenë, Vadian shkroi kryesisht vepra poetike, botime shkencore dhe fjalime. Këto tekste ishin shkruar në latinisht dhe kishin kontekstin e tyre social në pallat dhe në universitet.

Në St. Gallen, megjithatë, Vadian shkroi shkrime teologjike dhe historiografie, shumica e të cilave ishin në gjermanisht. Megjithatë, një pikë interesante është se interesimi i tij për temat gjeografike (humane) që i vazhdoi në të dyja periudhat. Kjo ishte e dukshme edhe në faktin se ai përfshinte këndvështrime gjeografike në reflektime e tija të temave teologjike. Ky aspekt gjeografik gjithashtu luan një rol të rëndësishëm në këtë ese. Këtu bëhet fjalë për atë që në kohën e Vadianit quhej "*gjeografia biblike*". Si pjesë e kësaj perspektive gjeografike, Vadian u mor me gjeografinë biblike, e cila është një formë e hershme e gjeografisë historike dhe studimit të marrëdhënieve midis fesë dhe hapësirës, e njohur edhe si gjeografi fetare. Kjo disiplinë u zhvillua në

shekujt XVI dhe XVII dhe merrej me gjeografinë biblike dhe kohën e përshkruar në Bibël.

Në thelb, gjeografia biblike hulumtonte vendet e përmendura në Bibël dhe përshkruante territoret dhe vendet që shfaqen në shkrimet e shenjta në aspektin fizik dhe politik. Vepra e Vadianit "*Epitome trium terrae partium*" është një shembull i këtij lloji kërkimi dhe eksplorimi. Në thelb, gjeografia biblike ekzaminoi vendet e përmendura në Bibël dhe përshkroi territoret dhe vendet që shfaqen në shkrimet e shenjta në aspektin fizik dhe politik. Vepra e Vadianit "*Epitome trium terrae partium*" është një shembull i këtij lloji kërkimi dhe eksplorimi.

Epitome trium terrae partium

Botimet e Vadianit nuk ishin aq të suksesshme në asnjë fushë sa në gjeografi. Pas një pauze prej dhjetë vjetësh, ai u kthye në studimet e tij humaniste në vitin 1532 dhe që atëherë iu përkushtua Kishës së Reformuar. Në fushën e

gjeografisë, ai vazhdoi punën e tij të mëparshme dhe botoi "*Epitome trium terrae partium*", një përshkrim i botës që ishte i përshtatshëm edhe për studimin e Biblës, siç tregon qartë titulli i librit.²⁴ Kjo vepër u shkrua dhe u botua në latinisht. Është interesante se, sot ka vetëm disa studime të pakta mbi veprën "*Epitome...* ".²⁵

Libri "*Epitome*" lindi nga leksionet në St. Gallen dhe shërbeu si një përmbledhje në leksionet e tij mbi Veprat e Apostujve. Ai iu referua leksioneve të tij të mëparshme në Vjenë. Ky libër u krijua për të mbështetur të kuptuarit e Tokës së Shenjtë dhe rrjedhimisht studimin e Biblës. Ai ofron një paraqitje të strukturuar të gjeografisë, duke marrë parasysh autorët antikë dhe bashkëkohorë të kohës, duke përfshirë gjeografët e Shkollës së Vjenës. Lidhur me formën e Tokës, Vadian mbulon tema të ndryshme si erërat, zonat e Tokës, kontinentet dhe ndarja e Tokës në oqeane

²⁴Po aty.

²⁵Po aty.

dhe toka. Ai jep përkufizime për ishujt, kontinentet dhe jep një tipologji të qyteteve. Ai ofron edhe përshkrime historiko-gjeografike të botës së njohur, me fokus Evropën. Diskutohen aspekte të tilla si Galia, Pirenejtë si kufi me Hispaninë, provincat romake, pjelloria e tokës, trimëria e Galëve, qytetet, Helvetikët dhe themelimin e qyteteve antike. Vepra përmban gjithashtu një përshkrim të Germania-s, bazuar në veprat e Cezarit dhe Tacitit.²⁶

Në pranverën e vitit 1533, me sugjerimin e Heinrich Bullinger, Vadian filloi të punonte për një vepër të re gjeografike. Njohja midis Bullingerit dhe Vadianit ishte zhvilluar në tetor 1531, kur Bullinger u zgjodh kryetar i kishës reformatore në Cyrih. Një vit më pas, Bullinger kërkoi këshillën e Vadianit për çështje fetare dhe politike dhe Vadiani e ndihmoi me dëshirë.²⁷

²⁶SCHIRRMEISTER, Vadian, fq. 1210.

²⁷GAMPER, Joachim Vadian, fq. 269.

Në 1533, Bullinger planifikoi të përgatiste një koment mbi Veprat e Apostujve dhe kontaktoi Vadianin rreth mesit të vitit. Ai ishte shumë i interesuar që Vadiani të kontribuonte në një trajtim gjeografik të titulluar "*Epitome trium terre habitate partium*" për këtë komentim, i cili në fakt ishte pjesë e leksionit (ligjëratave) të tij mbi Veprat e Apostujve. Vadiani kishte rreth një muaj për të rishikuar pak tekstin dhe për të shtuar komentin e tij përpara se ai të përgatitej për shtyp. Fatkeqësisht, projekti nuk ishte i suksesshëm, sepse Christoph Froschauer që e kishte shtypshkronjën, e vlerësoi tekstin e dhënë nga Vadian të ishte shumë i varfër. Prandaj, komenti i Bullinger-it mbi Veprat e Apostujve u publikua në gusht 1533 pa punimin gjeografik të Vadianit.²⁸

Megjithatë, Bullinger vazhdoi ta inkurajonte Vadianin të punonte në punën e tij gjeografike, pasi mendonte se kishte një kërkesë të madhe për këtë temë. Vadian vendosi ta vazhdonte

²⁸Po aty, fq. 264.

projektin si një vepër më vete, me titullin paksa të përshtatur dhe më të shkurtër se ai i leksionit origjinal.²⁹

Në këtë vepër, Vadiani frymëzohet shumë nga gjeografët e lashtë romakë. Ai përdori idetë e tyre dhe shpesh i vendosi në një kontekst historik. Si rezultat, ai ka ndjekur ndryshimet që nga koha romake. Në përshkrimet e tij për vendet, ai i jep rëndësi të barabartë gjeografisë dhe historisë.

Vadiani e pa Biblën si një tregim historik në përputhje me njohuritë shkencore të kohës së tij.³⁰ Kjo përputhje mirë me interpretimin e mirëfilltë të Biblës të ndjekur nga Bullinger dhe eksegetët reformator në Cyrih. Ai gjithashtu besonte se do t'i shërbente besimit nëse mësuesit e Shkrimit të Shenjt dhe udhëheqësit e kishës do të merreshin gjithashtu edhe me njohuritë laike.

Në fund të një letre të gjatë që ia kushton veprës, Vadiani flet se si gjeografia e tij mund të

²⁹Po aty, fq. 264.

³⁰Po aty, fq. 265 v.

ndihmojë në kuptimin e Biblës. Ai thekson se njohuritë gjeografike dhe njohja e vendeve janë parakushte të rëndësishme për të kuptuar Shkrimin e Shenjt. Libri "Epitome" u botua nga Christoph Froschauer, shtypshkronjë në Cyrih. Rreth një mijë kopje u shitën në Panairin e Librit të Frankfurtit në vjeshtën e vitit 1534.³¹ Botimi i parë i vitit 1534 përmend se ka harta, por ato nuk janë përfshirë në botim.³²

Katërmëdhjetë vjet më vonë, në 1548, "Epitome" u botua në një botim të dytë.³³ Ky botim përmbante disa përmirësime, por jo të gjitha ishin nga vetë Vadiani, disa ndryshime u bënë në letrën kushtuese dhe u shtuan grafika shtesë dhe një hartë botërore e vitit 1546. Veçanërisht të rëndësishme se ky botim pasurohet me hartat e vendeve dhe rajoneve individuale, të cilat Vadiani i kishte kërkuar t'i bashkëngjiteshin edhe botimit

³¹Po aty, fq. 66.

³²(Zürich: Chr. Froschauer, Sept. 1534.)

³³ J. Vadian, Epitome trium terrae partium, Zürich, Chr. Froschauer, 1548.

të parë e nuk ishte bërë. Shtypshkronja e Cyrihut e Christoph Froschauer-it shtoi një hartë botërore në ribotimin e "Epitome". Vadian kishte përdorur tashmë harta gjatë leksioneve (ligjëratave) të tij në Vjenë për t'u dhënë studentëve të tij një kuptim më të mirë të gjeografisë së tokës. Që atëherë ai kishte mbrojtur dhe promovuar përdorimin e hartave në gjeografi.³⁴

Një version i mëparshëm i "Epitome" të Vadianit, i cili gjithashtu ka lidhje me shkollën e Pomponius Mela, është përfshirë në një antologji të përpiluar në 1519 me tekste leksionesh gjeografike nga Vjena. Në fillim, ky version ndryshon dukshëm nga "Epitome" e mëvonshme.³⁵ Megjithatë, kapitujt e mëposhtëm, secili prej 1-8 faqesh, tregojnë ngjashmëri me veprën e shtypur

³⁴GAMPER, Joachim Vadian, fq. 267.

³⁵ Nach A. Schirrmeister, Zürich, Zentralbibl. (Druckschriften), Ry 318, Teil VII, Bl. 2'-385: Joachimus Vadianus Introductorium sive Epithoma in geographiam et terre descriptionem. SCHIRRMEISTER, Vadian, fq. 1211.

të mëvonshme. Madje kemi disa formulime të njëjta, por ato janë të renditura ndryshe.³⁶

Evropa Juglindore në Epitome

Siç u përmend tashmë, në leksionet e tij në Vjenë, Vadian foli kryesisht për veprat e autorëve antikë, duke përfshirë gjeografin romak Pomponius Mela. Mela ishte një gjeograf i lashtë romak që jetoj gjatë Perandorisë së hershme Romake, veçanërisht në vitet 43–44 pas Krishtit. Gjatë kësaj kohe, ai shkroi një traktat mbi gjeografinë botërore të njohur në atë kohë.³⁷ Vadian iu përkushtua gjerësisht paraqitjes së rregullt të gjeografisë biblike, duke studiuar veprat e autorëve të lashtë dhe bashkëkohorë të kohës, veçanërisht të gjeografëve të Shkollës së Vjenës. Në shkrimet e tij ai dha përshkrime historiko-gjeografike të vendeve të botës së atëhershme të njohur, me fokus të veçantë

³⁶SCHIRRMEISTER, Vadian, fq. 1211-1212.

³⁷Krhs. Wikipedia. https://de.wikipedia.org/wiki/Pomponius_Mela.

në Evropë. Megjithatë, vlen të theksohet edhe se ai është marrë edhe me përshkrimin e Evropës së sotme juglindore, duke përdorur si udhërrëfyes ndarjen e zonave në bazë të provincave romake të lashtësisë.³⁸ Ai u përqendrua në zonat dhe rajonet që kishin një rëndësi të veçantë, duke përfshirë *Panonia Prima* dhe *Panonia secunda*,³⁹ *Moesia Superior*, *Moesia Inferior*, *Thracia*, *Macedonia*, *Epiri*, *Iliri*, *Liburnia* dhe *Istria*.

Në këtë vepër, Vadian trajton si Shqipërinë historike Kaukaziane,⁴⁰ e cila nuk shfaqet në hartat e përfshira në botimin e dytë, ashtu edhe Shqipërinë e sotme. Hartat e përfshira në botimin e dytë tregojnë territorin aktual shqiptar dhe në përshkrimet e tij të mëtejshme, sidomos kur flet për rajonin e Dalmacisë, i referohet edhe

³⁸Krhs. si orientim hartën me ngjyra e dhënë në fund.

³⁹J. Vadian, *Epitome trium terrae partium*, Zürich, Chr. Froschauer. Unë do t'i shënoj në vijim faqet e botimit të parë nga viti 1534 me a dhe numrin e faqes, ato të botimit të dytë të vitit 1548 me b dhe numrat e faqeve. : a fq. 62 dhe 65, b. fq. 81. Dhe fq. 84.

⁴⁰Po aty. a fq. 406, b fq. 376.

Shqipërisë.⁴¹ Duke vepruar kështu, ai shton se "*i gjithë rajoni tani quhet Shqipëria, siç dihet nga të dhënat e Ptolemeut dhe Plinit në lidhje me Maqedoninë*".⁴²

Përveç Shqipërisë, ku ka një mospërputhje midis tekstit dhe hartës, hartat ilustrojnë karakteristikat gjeografike të rajoneve të përshkruara nga Vadian dhe tregojnë vendet dhe qytetet në marrëdhëniet e tyre me njëri-tjetrin. Këto harta ishin një shtesë e rëndësishme për përshkrimet e Vadianit, pasi u dhanë lexuesve të tij një ide vizuale të veçorive gjeografike dhe rregullimit hapësinor të vendeve dhe qyteteve. Ato ndihmuan për të sqaruar informacionin në veprën e Vadianit dhe për ta bërë më të lehtë për t'u kuptuar nga lexuesit.

Për të dhënë një ilustrim më të mirë, ne këtu në shqip,⁴³ do të përmbledhim pjesë të përshkrimeve të Vadianit për rajonet e Evropës Juglindore të

⁴¹Po aty a fq. 91 f. dhe b. fq. 110 v.

⁴²Krhs. këtu pjesën që flet për Dalmacinë.

⁴³Këto pjesë janë të përkthyer nga prof. Oliver Sedaj.

shkruara në latinisht. Fokusi këtu nuk është në kontrollimin e saktësisë së fakteve dhe përshkrimeve që ai përdori, por më tepër atë se si ai i përcolli ato. Në këto tekste ndër të tjera përmendet edhe Shën Pali apostull, i cili luan një rol në historinë e përhapjes së krishterimit në këtë pjesë të Evropës dhe te shqiptarët.

***a) Moesia Superior (Mezia e Epërme)*⁴⁴**

Mezia fillon aty ku bashkohet Danubi me Savën, me malet maqedonase në jug dhe me Ortuamne Ciabro sipas të dhënave të Ptolemeut. Është fjala për një fushë shumë pjellore të ujitur nga lumi më i famshëm i Dardanisë, Bosnja e sotme e quajtur Serbi dhe Rashkën. Por pasuria e krahinës ishte mjaft e madhe, sepse rezulton pikërisht kjo se kujtimi i etërve tanë iu shfaq mbretërve që vranë në emër të saj. Sot mbretëria e Bosnjës është e zbrazët.

⁴⁴ J. Vadian, *Epitome trium terrae partium...* a fq. 89; b fq. 70.

Qytetet e Mezisëishin të shumta, por prej tyre më i famshmi ishte qyteti në Hungari Sinderonia (Dardanu), por nuk janë edhe aq afër mbretërve të Bosnjes, por ata të turqve. Ata bënë shtëpitë e tyre në Mezi. Në Savë dhe Danub shumë e qartë ishte Amnisi, në bashkimin e Taurusit, ku është vendosur tani, të cilin e ka vendosur në Panoni Plini i cili e quan Beogradin Alba dhe Greaca, një qytet emri është më i famshëm për madhësinë e tij, po dhe jo aq shumë për hendeqet apo muret që e rrethojnë ky vend është me lumenjtë, në kodrat, që kërcënojnë, një kështjellë shumë të fortifikuar, në perëndimin e diellit dhe Boreas. Kurse nën veshin e këndshëm të Boreas të gjerë si shikues dhe më poshtë është një fushë e këndshme dhe shumë e fuqishme, nga e cila vetëm nga ana tjetër, meqenëse i përmbahet kontinentit si toka, është i hapur ndaj rrethimit, që në fakt atë u përpoqën edhe një herë të sulmonin turqit me një numër të madh të njerëzve të saj e që u zbrapsen me disfatë. Në fund, në vjeshtën e vitit 1521, Vladislavi

ishte ende gjallë dhe mbreti, babai i tij Ludvigu, i cili kohët e fundit e pësoj në një betejë fatkeqe, ku Selinusi u rrethua nga turqit dhe u shkatërrua, ndërsa toka u godit me ushtri të mëdha Perandori i turqve sulmonte por disa prej kështjellave nuk ishin shumë të fortadhe larg nga Tauruni, në brigjet e Savës dhe Danubit, të vendosura në të njëjtën luftë me garnizonet dhe forcat e tij shtriheshin dhe morën goditje të përgjithshme (e të dhimbshme). Ky është Taurunumi, Hungarezët dikur shërbenin me veprat të mrekullueshmetë Jon Kapistrani, prandaj midis françeskanëve ato nderime u dekretuan pothuajse si triumfale. Hyra te Huniadi i lëvdur, një burrë fisnik dhe i madh, i cili erdhi në Kapistrannë të njëjtën kohë u tregua se lavdia e këtij qyteti të pushtuar i takonte vetëm atij.

b) Moesia Inferior (Mezia e Poshtme)⁴⁵

Moesia Inferior, e njohur gjithashtu si "Moesia e Poshtme", shtrihet nga majat më të larta të maleve

⁴⁵Po aty. a fq. 90; b fq. 72.

Haemus dhe ngushtohet në një zonë të ngushtë. Nga fisi i Tribalëve të lashtë, më të shumët dhe në gjendje superiore ishin Dardanët, nga të cilët Dardania quhej edhe si Mezia e Epërme. Kjo tokë ujitej nga lumenjtë pjesërisht në Istër e pjesërisht në Euksinë. Euxine papritmas përkulet drejt Borea-s dhe së shpejti drejt perëndimit dhe më në fund përkulet me vështirësi dhe merr Ieasus-in, i cili është zbritur nga malet e Getisit, por, pasi ka hyrë në masën e madhe të valëve, jomë gjatë duke mbajtur pamjen e një lumi, por më tepër të një liqeni, gjashtë lumenjtë që derdhën në Pont të cilin edhe e vërshojnë.

Plini na jep të dhënat për detajet ku bregdeti është aq i madh sa mund të matet me dyzet milje. Në bashkimin e detit e kam kuptuar pikën më të ëmbël. Është padyshim kjo e fundit. Nili është më i madhi lum nga të gjithë përbërësit mesdhetar. Tani kjo quhet, nga ku Plini aludoi për herë të parë për Ilirikun, domethënë ku bashkohet Sava kurse sot i gjithë rajoni e ka emrin e Bullgarisë të cilën e

sundoi, i fundit prej të cilëve ishte Markus Kraiekvikus, i cili Bajaziti e mundi dhe vrau pushtuesi turk dhe pushtoi pjesën më të madhe të tokës së tij. Pas së cilës e tëra iu dorëzua turqve. Në Bullgari ishte peshkopi Theophilaktus, meemrin e tij Vulgarius. Gjithashtu, Theotimus Tomari i lashtë, të cilin Gjirolamoe përmend në Librin e Burrave të famshëm. Aty ndodhen edhe Tomas, një qytet detar në të cilin u strehua poeti Ovidius, jo shumë larg Istropolisit, qyteti më i famshëm...

c) Thracia (Trakia)⁴⁶

Gaj Plini, në librin 4, përshkruan shtrirjen e Euksines nga portat e Istrisë e cila shtrihet në jug, të cilat ia atribuon Thrakisë, si në librin 3të të Melas. Ndërsa Ptolemeu në jug duke ndjekur një plan të caktuar, e ndan plotësisht Mezinë nga Trakia. Më tutje mund të vazhdojmë me rrëfimin e nisur më qartë, Ptolemeu, i cili vijon, muri që e

⁴⁶Po aty. a fq. 92; b fq. 73.

kufizon Trakinë nga veriu i maleve Hemi e deri në vargmalet më të larta, nga Orti në anën e Euksine dhe Bosforit, prej andej në brigjet e Propontis dhe Kersonese njihen si Traki, nga mjedisi dimëror i Nessi,(si Pomponi që e quan) në foletë e lumenjve dhe maleve të grykë derdhjes, duke u larguar nga Orbelusi, kullotat dhe përfundon me detin Egje.

Në shumë provinca që dikur i kishin romakëtata u shpërndanë: asnjë nuk u arrestua me shpejtësi dhe u ndalua pa u ndëshkuar. Ai kishte një garë dikur u festua lavdia e armëve dhe ato janë gjëra për të bërë përfitimet nuk janë në asnjë mënyrë më të përshtatshme për të moshuarit që jetojnë sot këtu. Vetë rajoni dallohet nga lumenjtë e kthjellët dhe është më pjellor në të mbjella se sa burrat. Shumë qytete nga të cilët më të njohurit dhe më të paharrueshëm ishin bizantinët para dhe pas tyre si Perandori Kostandin, të paktën treqind vjet pas lindjes së Krishtit. Ky qytet u ndërtua dhe e fortifikua në mënyrë madhështore, u quajt Konstandinopojë, megjithëse është një gjë e keqe

që Roma e re është bosh, por hiri ku u bën princa, kur nuk bën mori emrin e qytetit. Gjithashtu, kur ajo famë u rrit dhe Perandori de fakto ishte selia e bartësve që e kishte filluar në lindje dhe ajo kishë ishte bërë Peshkopët e këtij qyteti duhet të dallohen në këtë dinjitet dhe të ushtrojnë autoritet filluan ta ndëshkojnë atë, zonjën e disiplinave dhe peshkopët që ishin guvernatorët dhe baballarët shkonin për të nderuar kishat aty pranë. Për çfarë në Itali, Romë, në Egjipt e Aleksandri, në Siri e Antioki, kjo jo vetëm në Traki, por në Azi dhe Greqinë fqinje ishte Konstandinopoja. Në fund të vitit 1452, kur Frederiku III kishte filluar të mbretëronte, Muhamedi princ i turqve, nga qyteti koptik ishte i shkëlqyer dhe dinjitoz, feja e kishës apostolike cila ishte grabitur me mund dhe kishte vuajtur dhimbje, do të binte në fatkeqësi në raste të ndryshme afër dhe larg. Turqit, pra e pushtuan Azinë shtatëqind vjet më parë, pra një racë me origjinë skite të cilët në fillim ishin në luftë edhe me sundimtarët e Azisë.

Ai meritonte, menjëherë më pas, lavdinë e zotëriut që barte mall për të ngrënë, me suksese të ndryshme pushtuan fshatra e fusha. Ndërkohë (gjë që u përshtatet kombeve evropiane me dëme maksimale) me mercenarë në vitin 1300 pas Krishtit (kur turqit hynë për herë të parë në Evropë) sundimtarët e grekëve, të shqetësuar nga mosmarrëveshjet e brendshme, kundër bullgarëve kërkuan ndihmë nga turqit dhe ata filluan të thërrasin forcat e mëdha të lindjes. Kurse princi (Teodor I) Paleologo, i cili atëherë e kishte nën kontroll Bizantin në Lindje Kishte marrë ndihmë nga turqit në fillim ishte shumë e dobishme por më vonë në njëfarë mënyre u zhdukë. Siç thonë ata, retë e zeza do t'i verbojnë, kështu që trakët ishin më të dyshimtët për një gjë të tillë, ata e tërhoqën të keqen kah vetja dhe shpejt e përjetuan armikun, pra turkun, që më parë e kishin ndihmës. Në të vërtetë, turqit do t'i shpërndahen në qytetet më të rëndësishme e të kulturuar, në porte të ujitura nga lumenj fisnikë dhe atë në dy anët gjegjësisht,

në Bosfor dhe Hellespont. Për të pritur ushtarin me kalim të lehtë, nga ku mund të bëhet fjalë për të shkuar më tej dhe për të zënë brendësinë që e kishin parë dhe pa vonesë, morën shpresën për të arritur lart tek dy anët më të afërta përgjithmonë. Kjo pra përmbushi pritshmëritë e të gjithëve me aq sukses sa Trakia nuk ekziston më as sot.

Mezia në të dy anët, pra me një pjesë të madhe të Dakisë gjithashtu me Maqedoninë Akaian, Poleponezin, Epirin, Dalmacinë dhe pjesën më e madhe të Ilirikut, sipas kësaj radhe çfarë do të themi e pranuan dominimin e tij. Kështu që nuk ka asgjë të habitshme nëse kaq shumë suksesi dhe ai ishte tashmë në shpinë e Panoniasit u frynë nga gëzimi (që nuk ishte dëgjuar më parë) qyteti më i afërt, më me fat i Norikunit. Vjena u rrethua nga Dioni dhe në mes të këtyre, Norikumi dhe gjithë Valeria. Kjo pra nuk guxoi të shpëtonte me një dorë kaq e smirëzezë, nga amnezia e zakonshme e njerëzve të thjeshtë. Por me keqardhje, për të na kthyer përshkrimin e kësaj të fundit. Dhe për herë

të pare në të vërtetë, vetë Kostandinopoja ndodhet në një gji të butë me një vendstrehim shumë të këndshëm, kurse përballë saj është bregdeti i Azisë, po aq i kultivuar dhe i shkëlqyer, si në Bosfor dhe asajqë afrohet e që në këtë vend quhet Traki. Bosfori nganjë breg pjellor, në mënyrë që qetë të mund të shtyheshin midis deteve. Dhe jo më shumë në këtë pikë niset nga brigjet e dy pjesëve të tokës me pesëqind hapa. Sepse kënga e grigjave dëgjohet radhazi dhe dëgjohen edhe zërat tregtia njerëzore, midis dy botëve, mbetet në bisedë, përveç me Idisin aq i ngushtë është hendeku që e përcakton midis Evropës dhe Azisë. Që andej ata u tërhoqën përgjatë brigjeve, si kundër Pontus Euxina, tashmë i ndarë nga Bosfori i përmendur, ai e kryeson jo më pak atë det të madh dredha – dredha. Nga njëra anë ishte Euxine, kurse nga ana tjetër nga Egjeu, ngushticat e sipërpërmendura çlirohen nga pjesa tjetër. Dhe ishte e mbyllur për të gjitha trojet. Aty ku nga jugu arrin në Egje, gadishulli më i bukur i Evropës i cili kufizohet me brigjet e Azisë, nga

krahu i italianëve. Ata e quajnë Shën Gjergjin. Midis së cilës dhe kundër Azisë shtrihet ngushtësia e detit jo më shumë se shtatë milje nga emri i Hellespotit, i çuar atje nga motra e Helle Phyx. As qytetet e errëta në atë breg por në Azi është Troasa, e ashtuquajtura mikpritëse e famshëm e Palit, për të cilin do t'i referohemi rrëfimit të tij. Nuk duhet thënë se ata ishin të lidhur ngushtë, se Kserksi, mbreti i Persianëve, do të shkonte në Greqi kundër demave dhe solli ushtrinë e tij ngalindja, me këshillën e Aleksandrit kundër Persianëve dhe Lindja me Profeci: e njëjta gjë jo larg qytetit Priapit në Azi, nëse besojmë Plinin, maqedonasit i kishin transportuar ato forca aq të frikshme në të gjithë Azinë. E në Maratonë u mund nga ushtria e Athinës në dy beteja të tmerrshme. Le të kuptojmë edhe kombet e lashta dhe më të lashta të Azisë nëpërmjet tyre shqetësimet në Evropë ose për të përmbledhur, se një mënyrë kalimi duhet të ishte shfaqur. Në vitin e Zotit 1364. Murati, perandor i turqve, i pari i të gjithëve nga populli i tij, me një

ushtri që kaloi Helespontin, ai pushtoi Seston dhe Kallipolin, qytetet fqinje të Kherrones, të cilat ishin të parat që u sulmuan nga njësitë trakas. Siç kemi thënë pra ai tetëdhjetë e nëntë vjet para nipit të tij Mahometit do të sulmonte Kostandinopojën. Sepse kjo shpesh tundohej nga rrethimet e gjata edhe pse ishte më e madhja dhe më e fortifikuara; ndër qytetet e fundit që u pushtua ishte Adrianopoja qyteti më i famshëm, që sot po e lirojnë Andernopolin. Ku muhametët e kishin bërë mbretin e vet të turqve para se të merrej. Me temperament të lagësht dhe pak më të ashpër në sjellje, por i dashur për njerëzit nga elokuenca dhe pastërtia e doktrinës, mirëpo ai u dëbua nga oborrtarët e Homotinit dhe nga vetë Eudovia Augusta e parë, e cila favorizoi Arrianin kur u ngrit. Krizostomi rrihej shpesh dhe shpesh kujtohej me miratimin më të madh të popullit. Më në fund, Arriani do të ishte më i përshtatshëm ndaj peshkopëve shpifës të librave të Origjenit, të cilët ishin paraprakisht arrogantë dhe krenarë. Qytetet

u plaçkitën nga populli që rezistoi më kot dhe me urdhër të princit u internua në qytetin e vogël Kukusus në Armeni, ku u internua dhe në fund, pas këtij udhëtimi ai vdiq nga një dhimbje koke kur kishte vuajtur nxehtësinë e diellit. Sigurisht që ia vlen të kujtohet se edhe Traka i dha qytetit të Romës atë që duhet të shërbenin për nder të perandorisë.

d) Macedonia (Maqedonia)⁴⁷

Mbi Trakinë në perëndim shtrihet mbretëria më e madhe e Maqedonisë dikur e Filipit babait dhe të djalit të tij Aleksandrit, për të sunduar edhe botën e madhe. Plini tregon se kishte një popullsi prej pesëdhjetë banorësh. Sot e tëra është nën kontrollin turk. Në këto vargmale nga veriu të cilin e kujtojmë më herët, duke e ndarë nga Mezia dhe Dalmacia, nga Jugu, nga Epiri ndahet nga një rrjedhë e gjatë nëpër malet e rrënojave dhe Pindit,

⁴⁷Po aty. a fq. 88, b fq. 78.

të cilat është Thesalia e Magnezia, nga gjiri i Malisë dhe lumi Sperkios.

Greqia është e bashkuar me atë që quhet Akaia, bregu perëndimor i detit që quhet Jon dhe pak përtej hyrjes në Adriatik, në një vijë shumë të drejtë e cila mbyll bregun. Nga Orti i njëjti oqean i gjerë dhe i shpeshtë me kufij të mëdhenj ai aludonte për detin Egje, por edhe për detin maqedonas, i cili mirëpret Greqinëtë quajtur edhe në greqisht nga Plini. Toka përreth është pjellore dhe e ndritshme përgjatë lumenjve të Perusë, përgjatë Strymon, Haliacmon dhe Axios Strymon nga Haemus duke kaluar, ai hyn në skajin e Egjeut, të cilin Ptolemeu e quan Edomantine. Në të majtë të kreshtave të Dardanit, gjiri më i madh i këtij bregdeti, i cili ka rrjedhë tematike. Mbi Akainë, quhet vendi Thesali kurse mbi Arkaia, ku shtrihet kampi i thesalianëve dhe shumë e adhureshme, është Aemathias. Gjithashtu, nën sundimin e Filipit dhe Aleksandrit maqedonasit ishin më të kulturuarit dhe më të pasurit; në vitet në vijim

ishin nën romakët, të ndihmuar nga kartagjenasit, këta ishin të rraskapitur dhe në njëzet vitet e luftës romake dhe jo pak nga disfata e popullit të tyre. Në atë kohë Paulus Aemilio, ishte rajon i shkatërruar, 772 qytetet e plaçkitura e që u shkatërruan një nga një.

Për pjesën tjetër, si në fusha, të korrat janë gjithmonë të prekura nga breshri ose nga bora dhe arrinin pjekurinë: kështu qytete të shpërndara nga lufta ato kthehen në paqe, ndonjëherë me ekuilibër të shtuar. Pra nga Trakia i pari që hyri në Maqedoni ishte qyteti detar i Napolit Ptolemeu dhe Plini. Për të cilën Apostulli flet për vizionin e Maqedonisë që duhet kërkuar ku paralajmëroi, që aii cili tradhtoi Timoteun, Silën dhe Lukën me larg nga deti dhe drejt lumit Strimon, jo shumë larg Amfipolisit, një koloni e Filipit një qytet i famshëm që u emërua pas mbretit Filip, sipas të cilit Kampo Filippik, në të cilin M. Brutus dhe C. Sassio, diktator vrasës, të cilët Augusti Cezar i luftoi. Filip Pali nga Lidia ishte frymëzimi i Tiatirës, Krishtit të Shenjtë dhe

mashtimi i dajveështë zbuluar dhe kontrolluar lloji i devotshmërisë së atyre që janë sjellëmirë, me Silasinqë e rrahën me shufër dhe e hodhën në burg, por jo pa interesposhtërim i përherëshëm, sepse shumë nga dishepujt e tij ishin kthyer në Krishtindhe u hodhën themelet e para, të cilat ishin të parat nga të gjitha qytetet maqedonaseështë një fakt apostolik, pasi pak më parë u dërgua një letër nga qyteti i Romëskur ajo u rrit dhe se ajo u bë gjithnjë e më e sigurtë dhe e doktrinës së shëndoshëdo të përfitonte nga njohuritë, thotë ai. Nektacendum nga ky qytet në anën tjetërLetra drejtuar korintasve u dërgua kur apostulli ishte tashmë në Maqedonii treti, duke kaluar dimrin, nxitoi në Azi. Pranë Filipit në Perëndim aty shtrihet Amfipolisi, qytetit të cilit ju dha emri më vonë që dikur ishte një koloni e Athinasve. Kurse qyteti i Strimonin është në trajtën e gadishullit ku ndodhej ndodhet vite më parë Haemo, siç thotë Plini, në anën tjetër të Strimonit është Athosi, një mal drejt e përballë

ishullitLemnon, të cilin Kserksi, mbreti i Persianëve, e kishte vendosur në tokë të thatë.

Pomponi referon se ishte aq i ngritur sa besohet se ishte më i lartë se nga vinin shirat: mirënjohjet e tij Makrobi, mendoj nga përdorimi afatgjatë të vjetrat ishin bosh. Mbi Athosin e Jugut ka disa gjire me, me një hyrje të madhe, duke marrë një dhomë të madhe në tarracë, e cila MekibernaPomponi në qytetin Mecyberneum, një qytet tjetër i quajtur ThermaeAksius, lumi më i famshëm i maqedonasve, i mesëm (siç thamë)do të shtrihet pra hyrja në pjesën e poshtme të kthesës së gjatë qëtani është e lirë ku gjendej Selaniku, mbi atë të SolsticitApollonia është më larg nga deti e Amfipolisi nga Filipi akti XVII e cek në Kererum dhe të tjerët. Disa nga dhuratat e Apolonisë përmenden në Mace, ndërsa tjetra përballë Joniase që ndodhet në anën e kundërt të Perëndimit, Augustus Imp. Letra &krijoi disiplinat: Plini mendon se e ka ndërruar me malin Athos. Mes sajsonë dhe Achedoro i Selanikut rrjedh lumi i

gjatë lumit, Selaniku(produkti i parafundit, në kundërshtim me përdorimin popullor, në ceu Valla në Testa e re (raporti i shënimeve) për Lason, metropolin e Maqedonisë, dhe Palin si një njeri i devotshëmi cili i priti mysafirët e tij, me të cilët qëndroi për një kohë të gjatë për tri të shtune(Shën Luka i përmend të shtunat) sipas mësimit të Krishtit në shumë beteja. Por kur armiqësia më e madhe e shërbëtorëve të padrejtë të çifutëve është respektimi i devotshmërisë së vërtetë e që ishte shtypur dhe kur mendoi se gjërat ishin afër rrezikut,Nokte u dërgua në një stuhi e Silasi shkoi në Berrhoea (edhe në Berrhoeae).

Plini i përmend qytetet e Maqedonisë në të cilat është ende prezentë shqetësimi dhe tradhtia e Gjykatësve e thirrja në Athinë nga vëllezërit e tij. E më pastaj u kthyenë Selanik sepse Djalli po ja kundërshtonte atë shumë qëllimin e tij,pra të tijat, pra fëmijët e kësaj epoke, gjithmonë ia kanë kundërshtuar devotshmërinë dhe planet të cilat i kishte menduar e planifikuar, në fakt, që të mos

jepen për të dhënë mësim para atyre dy letrave të dërguar nga Athina nga Timoteu dhe që ubënë doktrinë e shëndoshë për të ngushëlluar dhe themeluar, e të cilat letra Kisha i përdor ende të padëmtuara, por për fat të keq qytet shumë i mirë, i famshëm për kujtesën e shumë gjërave, e që shumë vite më parë nuk është në pushtetin e Venetorus-it, nga Joane e deri te ato të Manuelit edorëzuar djalit të perandorit të Kostandinopojës, tani në Turqi dhetë jetë në kontroll. Sepse vetë Muhamedi e pushtoi Bizantin, Republika e Selanikut nga e cila mori zë kaltërtën, por edhe qyteti i Pellës në Maqedonijanë dy studentë të Filipit të Greqisë dhe Aleksandrit gjithashtu zbutës i Azisë më të shquarit. Kurse në plazh janë ndër më të shumtë Durrësi është i famshëm, ndonjëherë i quajtur edhe Epidanos. Në këtë vit të Zotit B. C. CCCXC, Bajaziti perandori i Turqëve, tani Selini e republikës së kaltërt Vendeikase është nën kontrollin e tij.

***e) Epirus (Epiri)*⁴⁸**

Shtrihet në anën perëndimore të Greqisë cila tani quhet Aetolia, kurse Acheloi ndahet nga gryka e lumit nga Akarmania e që është pjesa e parë e Epirit. Kalimthi qytetet e përmendura janë Calidon, Preatherea dhe Naupaktus të vendosura në gropë të një gjiri shumë të këndshëm, që tani zakonisht një pjesë quhet Lepanthu. Prej disa kohësh venedikasit nuk e njihnin, flota turke u tërhoq në këtë mënyrë dhe në të njëjtën kohë, në Maqedoni, Durrës e në Methon të Peloponezit, përtej Achelous është Epiri. Një mbretëri e caktuar e Pirros në malin Pindos. Epirotët janë të ndarë nga popujt maqedonas të veriut. Këto vijnë nga Deti i Jugut Jonia dhe nga perëndimi, por që tërhiqet prej saj, e të prirur drejt Adriatikut.

Kombet janë tashmë brenda fiseve dikur të famshëm, Tiballëve dhe Molossëve. Nuk është i

⁴⁸Po aty. a fq. 90, b fq. 109.

madh, por i shpeshtë dallohej për qytetin e saj, nga të cilët i pari dhe më i madhi ishte Ambracius. Nga Ambracia, emrin e ka marrë nga qyteti i sotëm Artadicit, i vendosur në skutat më të brendshme. Në kthesën e fundit të së cilës ndodhet qyteti detar Nicopolis, nga Augusti i cili e themeloi këtë qytet pas fitores në Aktiakumit dhe për vdekjen e Antonit, kujtimi i të cilit duhet të zgjasë shumë. Sot e quajmë Preveza. Në këtë qytet dimëroi Pali dhe nga aty i dërgoi Titit letër. Ai shkroi një letër, me një temë të madhe për Epirin dhe nga ato që shtriheshin pranë tij vendet ku apostujt e predikuan Ungjillin e Krishti. Sepse nga Jeruzalemi dhe në krahinat përreth, në lindje të Ilirikut, nga ai vetë e përhapu Ungjillin e Krishti, sipas letrës së dërguar Romakëve, 15. Në Epir, Butrinti ishte një qytet i vjetër, të cilin marinarët e mbetur e quanin Vonthento. Por nga mali ku kreshtat më të lartadalnin në detin Jon, kufiri i Epirit, quhet nga Ptolemeu, Akrokeraunia dhe është rrethuar nga Kaonët dhe Thesprotët. Aty

përmendet mali i Tomorritnjëqind burime ujrash rreth rrënjëve, të shënuara nga Theopompus dhe nga Plini I gjithë ai rajon ishte i banuar nga kaq shumë qytete të famshme dhe nga kaq shumëkombe nën turqit e që disa vite më parë ato ishin krejtësisht të nënshtruar dhe bënë pjesë në fiset Akrokerauniane.

f) Dalmatia

Dalmacia: Gjendet në tërheqjen e parë nga deti Jon, ku bregdeti është me lëvizjet e tij të mprehtadhe pranon ngushtë detin. Brenda saj ka qenë Croia, që quhej përpara Trojë, e cila pas rrethimeve të gjata për pushtim ishte shtypur e më në fund ishte marrë nga turqit. Në ngushticat e detit ishte qyteti Orikum, sot Valona, nëse nuk gabohem e që atë e quajnë akolitë midis të cilave është bregu përballë Italisë jo më shumë se një mijë kilometra. Në fillim Pirro, mbreti i Epirit, mendoi se do të ishte e lehtë të vazhdonte distancën në këmbë duke

kaluar urat. M. Varroni e klasifikon luftën piraterike me flotat e Pompeuttë cilat ndodheshin në të dy anët tjera si në librin 3. Kurse Plini *raporton se i gjithë rajoni quhet Shqipëri, të cilëve kuptojmë nga Ptolemeu dhe Plini në Maqedoni*. Këtë e kam parë jo vetëm në Egje, por edhe në detin Jon të Dalmacisë. Këto të dhëna i kemi edhe te Plinit dhe Ptolemeut, për qytetin Lissa nga deti, i cili është ngjitur me Maqedoninë dhe është i hapur përgjatë bregut deri në Scardona, i kufizuar në veri nga Liburnia dhe në lindje nga të njëjtat male. Ajo është e mbyllur nga të përmendura më sipër nga Sava dhe Danubi, ne po përfundonim në përfundim me një rajon pjellor dhe të populluar, i cili tani është i banuar me qytete të panumërtatë famshme dhe të zhvilluara dikur shumë të lulëzuara. August Cezari i pushtoj ata në një luftë të rëndë dhe i shkatërroi, shumë prej tyre pasi qytetet u shkatërruan, gotët hynë në Panoni dhe me jo më pak humbje i fituan. Më në fund, të ngacmuar nga sulmet e ashpra të turqve, ata i përzhënë ata. Qytetet më të njohura

janë Epidaurus, ndryshe nga Epidarusi i Maqedonisë, që quhet Dyrachium. Kurse rrënojat e Raguzës shihen edhe sot, qartë në një kështjellëtë fortifikuar, sipas ligjit, përveç se haraçit vjetor për turqit Qyteti fisnik Scodra është më larg nga deti sesa që thuhet se është Scutari që i quajmë ndarjet saj, dikur nën kontrollin e Republikës së Venedikut, por tanipërballet me turqit, për vendosjen e një paqeje të vështirë. Qytet gjithashtu i famshëm është Scardona që gjendet pranë fushave të ilirëve dhepërveç kësaj ekziston edhe një tjetër qytet si Delminius, i cilin përmendet nëpër gur mermeri Tragurius (Trogiri)dhe kolonia Salona janë të vendosura në bregdetin e Dalmacisë. Kurse qyteti i Stridonit, është i vendosur në kufirin e Panonisë, pra qyteti i HieronimitHyjnor, i cili u shkatërrua, e që nuk mund të fshihet dhe të humbet.

Sot Dalmacia dhe një pjesë e madhe e saj janë nën Venedikun kurse kjo e para e sundua nga ajo e deri në Traki dhe Konstandinopojë. Aty mund

të regjistroheshen ende kisha dhe peshkopë të cilët mbetën të padëmtuar dhe Krishti mund të jetë aty pranë këtyre armiqve në paqe dhe qetësi. Kjo është Dalmacia e cila u themelua nga Cezari Dioklecian i cili ishte mizor dhe fatal për të krishterët në radhë të parë. Ai gjithashtu shkatërroi libra dhe shkrime. Për më tepër, në vitin e dhjetë të mbretërimit të tij, në muajin mars, me rastin e festave të ringjalljes, me një dekret ai urdhëroi që të gjitha kishat e të krishterëve në të gjithë perandorinë të prisheshin dhe tërrafshoheshin me tokë. Por ai dëshironte me ankth që krishterimi tëhumbiste dhe të çrrënjosej plotësisht. Tirania e tij dhe e pabesë solli të njëjtën mizori, sepse nukmund të mohohet se interesat e tiranëve vërtetohen nga korrje të mira;Kjo është e njëjta Dalmaci për të cilën na tregonte Jeronimi, mbrojtësi i kishave dhe që askush nuk e pushtoi duke u kënaqur latinët. Është po aq e vërtetë, pra, siç ishte thënë nga Sulmonius i lashtë: Toka nxjerr

barishte të dobishme, por edhe të dëmshme, kurse pranë hithrës gjendet shpesh edhe trëndafili.

g) Illyris, Liburnia, Istria⁴⁹

Ascadona është Iliria, kurse një pjesë e saj është Liburnia e barabartë në shtrirje me vendin dalmat dhe e barabartë me zgjedhën malore të Panonisë dhe e cila përfundon në Borea dhe në Lindjen e Diellit Solsticial. Në ditët e sotme raca më e madhe është e banuar nga sllavët, për të cilët kemi folur në një vend tjetër kur paralajmëruam se kroatët po u afroheshin atyre; Ata mburren, përdorin gjithashtu dhe i lexojnë shkrimet e shenjta. Në pjesën më të madhe e Liburnisë dhe Istrias sot mbizotëron dialekti venet: kurse disa të tjera i përkasin Panonisë, të qyteteve detare, gjirit të brendshëm të Adriatikut porti Tregestum me kështjellën dhe portin e tij e që është vendstrehimi i princave të Austrisë. Ndërsa mbi Justinopolis

⁴⁹Po aty. a fq. 113, b fq. 94.

ndodhet Flamona dhequhet Flumona me mbiemrin Sancti Viti. Ndërsanën të është Scardona kolonia detare e Iadera, mbi të cilën është e famshme lumi Ticius. Poashtu aty gjenden edhe Narona, Pola, Polatikus e gjiri Polesis në Iliri, kurse Sardika ndodhet pranë Mezisë dhe Dakisë së Aurelianëve. Kurse sot quhet Triadizza, në të cilën, sipas Theodoretus, Konstanci urdhëroi Këshillin që të vepronte Ursatius Moesos dhe Valens Myrsos, ishin peshkopë të Panonisë Ariane të cilët mësuan e mbështetën Konstantinin në Këshillin e Sardës. Vendi iprindërve venedikas dhe i turpëruar të cilin edhe Plini e përmendnë këtë pasazh.

Lumenjtë përgjatë kësaj ane Drinusi i Dalmacisë dhe Narbonit dhe gjithashtu Drinusi dhe Ticius i ilirëve. Në Istri, Arsia, lumi ku Italia përfundon Plinin. Pomponius gjithashtu duke përqaftuar Istrinë me emrin Iliri, Tergestusi kufizohet me Ilirikun. Ndërmjet Tergestusit dhe Flamonës, Iustinopolis dhe është në mëshirën dhe

zotërimin e Venedikut, ajo ndodhet në një koder dhe rrethohet nga deti kështu pra Plini e quajti qytetin e Istrias, Kaudistria, pra kryeqytetin e Istrias. Ndërsa më sipër Istria i atribuohet Ilirikut dhe qytetit të famshëm Naportus, në bazë të burimeve me një lumë me të njëjtin emër. Enea Sylus pohon se atë që ne sot ata e quajmë Labacus, është nën ultësirat e Alpeve Carnic, jo shumë larg nga Sava. Kurse në të ndodhet bazilika peshkopale, prej së cilës mbretëresha përket dioqezës së fisit sllavëve.

Përfundim

Vadiani ishte padyshim një figurë e rëndësishme e mesjetës së vonë dhe kohës së hershme të re, ndikimi kompleks i të cilit në fusha të ndryshme është ende i admirueshëm edhe sot. Rreth 500 vjet më parë, në veprën e tij për përshkrimin gjeografik të Biblës, ai jo vetëm shpalosi njohuritë e tij të gjera për Evropën Juglindore dhe lokalitetet shqiptare, por ko po bën një lidhje me banorët aktualë të këtij rajoni, të cilët sot jetojnë në Zvicër buzë statujës së tij.

Në veprën e tij “Epitome” ai përshkroi vende dhe zona që tani janë pjesë e Shqipërisë, Kroacisë, Sllovenisë, Malit të Zi, Serbisë, Kosovës, Maqedonisë dhe Greqisë. Në lidhje me shqiptarët ai përmendi Dardaninë (Kosovën) si dhe vende të rëndësishme në bregdetin shqiptar si Epiri, Buthrotum, Acroceraunia (Malet Ceraunike, Mali i Kanalit), Elyma (Vlorë), Apolonia, Dyrrachium (durrësi) dhe Scardona (Shkodër), vetëm për të

përmendur disa nga vendet e potencuar. Gjithashtu mbresëlënëse është se ai e vendosi vendin e Shqipërisë në koordinatat e sakta në hartat e tij në botimin e dytë të punës së tij. Ai shkruan edhe për historinë e Dardanëve dhe Dardanisë.

Lidhur me përhapjen e krishterimit në këto zona, Vadiani iu referua apostullit shën Palit, i cili, sipas Biblës, predikoi deri në Iliri dhe themeloi atje bashkësitë e para të krishtera. Vadiani raportoi se apostulli Pali qëndroi në vende të ndryshme. Në Neapolis, një qytet bregdetar, ai mori një vegim që i tha të shkonte në Maqedoni. Në Athinë, Pali predikoi Krishtin dhe në Selanik, kryeqyteti i Maqedonisë, ai luajti një rol vendimtar në historinë e hershme të krishterë duke themeluar një kishë atje. Më në fund Pali e kaloi dimrin në qytetin e Prevezës dhe prej andej i shkroi letrën Titit. Vadiani argumentoi bindshëm se kjo tregon se apostulli predikoi ungjillin e Krishtit në Epir dhe në zonat fqinje. Kjo gjithashtu korrespondon

me dëshminë e tij në Romakëve 15, në të cilën ai tha,
se ai e kishte përhapur ungjillin nga Jeruzalemi në
Ilirik.

Summary

Joachim Vadian, originally Joachim von Watt, was born on November 29, 1484, in St. Gallen, Switzerland, and passed away on April 6, 1551. He distinguished himself as a prominent scientist, humanist, physician, and reformer during the Renaissance. Joachim Vadian pursued his studies in Vienna, where he also served as a professor for a period. In Vienna, he not only deepened his interest in medicine but also in the humanistic sciences. The University of Vienna was a significant center for humanistic studies during his time (early to mid-16th century), and Vadian benefited from this inspiring environment. The experiences gained shaped his intellectual development significantly, contributing to his later career as a scientist, physician, humanist, and reformer.

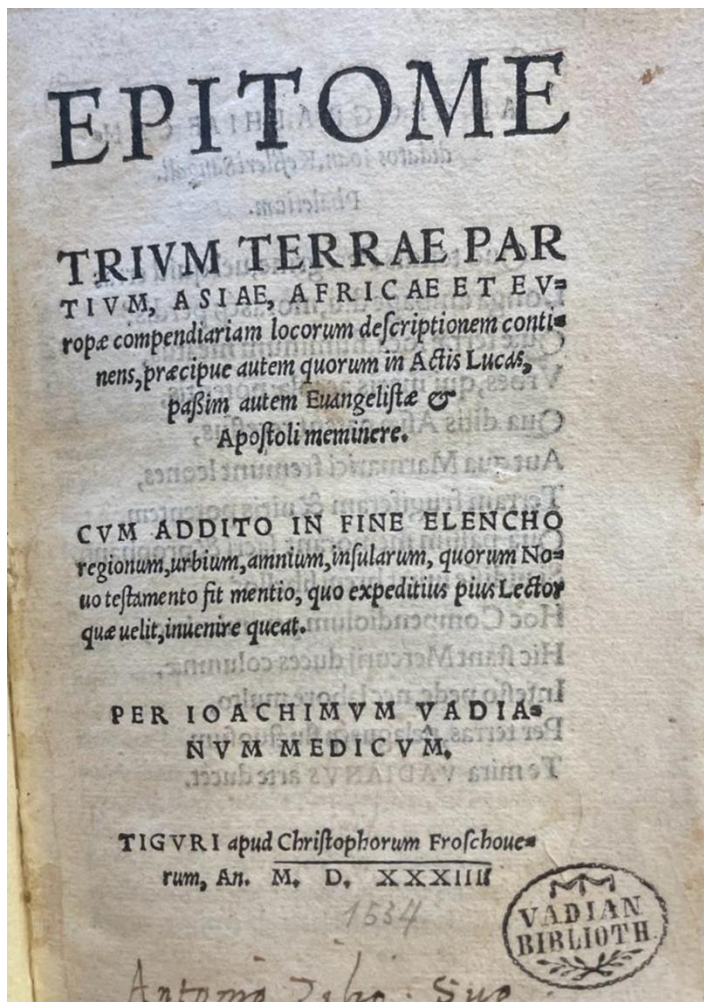
As a proponent of the humanist movement, Vadian ardently advocated for classical education

and contributed to the spread of humanistic ideas in his hometown, St. Gallen, Switzerland. In 1526, he was elected as the mayor of St. Gallen and played a crucial role in the spread of the Reformation in the region. Joachim Vadian also engaged in writing, producing poems, historical works, and medical writings. His legacy from this period is unique, with his important work, "*Epitome trium terrae partium*," addressing biblical geography, Southeastern Europe, Albanian and the spread of apostolic Christianity up to Albanian settlements.

This significant figure from St. Gallen or Switzerland, who has profoundly shaped the history of the canton of St. Gallen, was expected to provide information and insights into the events in the region, especially concerning the Albanians, which is of particular interest to us here. This is also due to the fact that Vienna has always been strategically and politically connected to the region. This essay is the first to delve into the

mentioned work, and we maintain the opinion that there is more information to be discovered in his estate. This article is relevant today because a large number of Albanians live in Switzerland, as well as Swiss people residing in Albania.

1. Shtojcë

EPITOME
TRIVM TERRAE PAR
TIVM, ASIAE, AFRICAE ET EV-
ropæ compendiarium locorum descriptio
nem continens, præcipue autem quorum
in Actis Lucas, passim autem Euan-
gelistæ & Apostoli meminere.

AB IPSO AVTHORE DILIG-
enter recognita, & multis in locis aucta.

CVM ADDITO IN FRONTE
libri Elencho regionum, urbium, amnium,
insularum, quorū Nouo testamento fit men-
tio, quo expeditius pius Lector quæ
uelit, inuenire queat.

PER IOACHIMVM VADIANVM
COS. SANGALLENSEM.

*Accesserunt & Tabulæ regionum ac insularū omnium, quæ
in scriptura noui Instrumenti sic mentio.*

TIGVRI, APVD FROSCH.
ANNO M. D. XLVIII.

